

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ОДНОСКЛАДНИХ ОЗНАЧЕНО-ОСОБОВИХ РЕЧЕНЬ У ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСЕНЬ

Багатство засобів української мови щодо вираження найтонших смислових нюансів виявляється не тільки у її лексичному складі, а й у сукупності синтаксичних конструкцій. До конструкцій, в яких думка втілюється в економних формально-граматичних засобах, належать односкладні речення. Специфіку їх становить стислість семантичного вираження найважливішого у повідомленні. Водночас односкладні речення – одне з найскладніших явищ синтаксису сучасної української літературної мови.

На матеріалі української мови односкладні речення досліджували Н. В. Гуйванюк, І. Р. Вихованець, Н. А. Москаленко, І. І. Слинко, В. Ф. Сич, Г. М. Чирва, Г. П. Арполенко, К. Ф. Шульжук, Р. О. Христіанінова та ін. На сучасному етапі виділення односкладних речень в окремий семантико-структурний тип не викликає сумнівів. Проте, що стосується виокремлення окремих різновидів односкладних речень, способів їх розрізнення, то в цьому відношенні ще не досягнуто єдності у поглядах. Подібне повною мірою стосується й означено-особових речень, стосовно яких залишається чимало дискусійних питань, що й визначає актуальність запропонованої розвідки.

Метою статті є з'ясувати структурно-функціональні особливості односкладних означено-особових речень в українських народних піснях, зокрема календарно-обрядових, що належать до найглибших шарів української народної поезії, витоки якої сягають праслов'янської та спільнослов'янської доби. Календарно-обрядові пісні нерозривно пов'язані з певною порою року, відповідними звичаями і обрядами та сільськогосподарськими роботами. Упродовж віків у них втілювалися мудрість і досвід народу, його духовне багатство, морально-етичні та естетичні ідеали.

Означено-особовими називаються речення, в яких головний член речення – дієслово – вказує на дію, виконану певною особою [2, с. 66]. Означено-особові речення належать до односкладних присудкових речень, у них відсутній підмет, проте виконавець дії мислиться означено на рівні особових займенників, хоч і не набуває словесного вираження. Дійова особа в цих реченнях сприймається окреслено, її легко можна вербалізувати займенниками *я, ти, ми, ви*. Отже, означено-особовими називаються односкладні речення, головним членом яких є особова форма дієслова, що визначає особу, яка виконує дію [4, с. 248]. Подібні речення за морфологічним вираженням головного члена кваліфікують ще як дієслівні [3, с. 83-98].

Головним членом в односкладних означено-особових реченнях можуть виступати дієслова у формі першої та другої особи однини й множини теперішнього й майбутнього часу дійсного способу, а також дієслова першої і другої особи однини і множини наказового способу, наприклад: *Топчу, топчу ряст, ряст* [1, с. 33] або *Вийди, вийди, господарю, / подивися на кошару* [19, с. 273].

Інтегроване визначення односкладних означено-особових речень подає К. Ф. Шульжук, зауважуючи, що в них «головний член виражається дієсловом дійсного способу першої або другої особи однини чи множини теперішнього або майбутнього часу, а також наказового способу і вказує особовим закінченням на означену особу» [5, с. 114].

У ході дослідження нами виявлено різні типи означено-особових речень за вираженням головного члена у них. Переважають структури, в яких головний член виражається дієсловами у формі другої особи однини та множини наказового способу. Ці речення передають, як правило, різні імперативні значення: прохання, благання, наказ, спонукання тощо, наприклад: *Ой вигляни, срібний місяцю, / із-за хмароньки* [1, с. 114]; *Уранці дитину заколиши, / ще й чоловіка перепроси* [1, с. 157]; *Зберіть золото / та на золоту гілочку, / на шовкову ниточку* [1, с. 121]; *Та кумайтеся, та не лайтеся, / льон, льон, та не лайтеся* [1, с. 130].

Відсутність підмета в цих реченнях лише посилює категоричність. Спонукальне значення такої парадигматичної форми конкретизується як вимога, семантика апелятивності тут дещо посилена порівняно з відповідними формами двоскладних речень.

Щодо односкладних речень, у яких головний член виражається дієсловами дійсного способу, то домінують структури з головним членом, вираженим дієсловом у першій особі однини і множини майбутнього часу дійсного способу, наприклад: *Ой накладу вогник / та наварю кашки* [1, с. 144]; *Зав'ю вінки та на святки, / на всі святки, на празднички* [1, 114]; *А віночки сплетемо / Хороводом підемо* [1, с. 24]; *Проведемо Куста під гай зелененький* [1, с. 125].

Рідше трапляються речення, в яких головний член виражається дієсловом у формі першої особи однини та множини теперішнього часу дійсного способу, наприклад: *Ой сію, сію льоном, льоном / та до Гаврила за парубком, / ой сію, сію сокіркою / та до Килини за дівкою* [1, с. 143]; *Оремо нивочку довгеньку, / сіємо гречку гарненьку* [1, с. 36].

Цікавими для аналізу є форми, характерні для західноукраїнських говорів на зразок: *Та йшли-смо, таздо, по кожухи* [1, с. 103].

Дієслова – головні члени означено-особових речень, – як відомо, можуть поєднуватися з модальними і фазовими дієсловами, утворюючи при цьому дієвідмінювано-інфінітивні форми. При такому поєднанні елементи граматичної форми передаються різними компонентами: вказівка на діяча міститься в дієвідмінюваному компоненті, а незалежна ознака (дія, стан) виражається інфінітивом, наприклад: *Почну вслухатися у зойки журавліні...* [1, с. 93].

Односкладні означено-особові речення не слід плутати з такими, в яких головний член виражається третьою особою однини теперішнього і майбутнього часу або у формі однини минулого часу, оскільки ці форми не вказують на конкретну особу і відносяться до будь-якого суб'єкта. Такі речення розглядаються як неповні двоскладні з пропущеним підметом, що відновлюється з контексту [3, с. 84]. Однак певна неповнота може простежуватися і в односкладних означено-особових реченнях. На невідому особу в таких випадках вказує ситуація, контекст. Наприклад: *Вийди, Грицю, на улицю / винось кобзу під полою, / заграй дівкам під вербою* [1, с. 28]. У цьому контексті на дійову особу, якій дається наказ, вказує звертання.

Загалом у ролі головного члена означено-особових речень можуть виступати дієслова, здатні характеризувати дію людини. З усіх односкладних речень зазначені структури є найближчими до двоскладних, оскільки суб'єкт дії в них підказується особою флексією дієслова. Тому ці речення вказують і на дію, і на діяча і нерідко вважаються неповними варіантами двоскладних речень.

Своєрідна структура односкладних речень, їх організація на фоні ширшого контекстуального цілого, добір для різних обставин мовлення, можливість їх взаємозаміни, нарощення навколо них особливих семантичних якостей, паралельні синонімічні взаємини між ними тощо – все це зумовлює важливість цих типів речень у стилістичному плані. Функціонування односкладних синтаксичних структур збагачує стилістичні можливості мови, творить стилістично позначені контексти.

У відомих працях із стилістики наголошується насамперед на стилістичній ролі безособових, інфінітивних, номінативних речень. Проте в досліджуваному матеріалі помітно вираженими є означено-особові речення. Вживання односкладних означено-особових речень в українській календарно-обрядовій творчості підпорядковується певним завданням, оскільки ці речення емоційно забарвлені, акцентують увагу на дієслові-присудку, а не особі, надаючи висловлюваній думці більшої виразності і динамічності.

Структурно-семантичні особливості односкладних означено-особових речень створюють базу для вираження різноманітних смислових, функціональних й експресивних відтінків, яких позбавлені інші речення. Виявлення цих відтінків, з'ясування причин використання того чи того різновиду речень дозволяє нам зрозуміти їх стилістичну роль в українських народних піснях.

Так, означено-особові речення вживаються тоді, коли автор (народ) свідомо усуває своє «я» і наголошує на дії, характерній діяльності ліричного героя, або вважає „якання” нескромним чи неетичним, наприклад: *Заплету віночок, заплету шовковий, / на щастя, на долю, на чорні брови... / Ой пуцу віночок на биструю воду* [1, с. 165].

Такі речення широко побутують в художньому і розмовному стилях. Саме тому з усіх типів односкладних речень вони, очевидно, найчастіше трапляються в пісенній творчості українського народу. Означено-особові речення надають висловлюванню емоційно-

експресивного забарвлення і разом з іншими засобами роблять його невимушеним, навіть іронічно-жартівливим, наприклад: *Нехай дитину заколишу, / ще й чоловіка перепрошу* [1, с. 157]; *Оженюся у Петрівку, / візьму дівку-семилітку* [1, с. 132].

Означено-особові речення з дієсловом-присудком у наказовому способі служать засобом вираження експресії, волевиявлення, передавання спонукальної, закличної інформації, наприклад: *Ой вийди, вийди на вулицю, / Постав дівонькам купайлицю* [1, 157]; *Не ламайте калиночки в лузі, / Не давайте да дівочки в люди!* [1, 123].

Отже, як бачимо, означено-особові речення в українських народних піснях характеризуються яскравою емоційною виразністю.

Спостереження показали, що в українських народних піснях односкладні речення представлені різними структурно-семантичними типами, проте одним із найпоширеніших їх різновидів є саме означено-особові синтаксичні структури. Це зумовлено перш за все стилістичною роллю цих речень у пісенній творчості українців. З одного боку, присутність виконавця дії відчувається у формі дієслова – головного члена, з іншого – важливішим є наголосити не на суб'єкті дії, а на його діяльності. Встановлено, що в означено-особових реченнях, виявлених в українських народних піснях, головний член частіше виражається дієсловами у формі другої особи однини і множини наказового способу.

Характеристика функціональних особливостей означено-особових речень засвідчила, що усі вони забезпечують своєрідне забарвлення мови, творять певний стилістичний колорит. Заміна їх іншими конструкціями, в тому числі і двоскладними, змінює, руйнує характер висловлювання.

Проведене дослідження, присвячене структурно-функціональному аналізу односкладних означено-особових речень, виконане на фольклорному матеріалі, переконало нас у тому, що і донині існує багато цікавого недостатньо вивченого етноматеріалу, а тому вказана тема потребує подальшого ґрунтовного студіювання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Календарно-обрядові пісні. Київ: Дніпро, 1987. 312 с.
2. 239. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1972. 511 с.
3. Христіанінова Р.О. Просте речення в шкільному курсі української мови. Київ: Рад. шк., 1991. 157 с.
4. Шевченко Л.Ю., Різун В.В., Лисенко Ю.В. Сучасна українська мова: Довідник. Київ: Либідь, 1996. 315 с.
5. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови. Київ: ВЦ «Академія», 2004. 408 с.

Козінчук І.

Науковий керівник –проф. Лановик З. Б.

ОБРАЗ СЕСТРИ У ЛІРИЦІ ГЕОРГА ТРАКЛЯ: ПСИХОАНАЛІТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

Психоаналітична концепція здійснила незаперечний вплив практично на всі сфери людського життя, в тому числі на літературу. Найбільш виразно теорія психоаналізу простежується у літературній творчості письменників, що творили у руслі експресіонізму, для якого характерним є глибинне проникнення в людську душу, пильна увага до феномена сновидіння, позачасовість і позапросторовість тощо. Саме такі риси притаманні творчості австрійського поета-експресіоніста Георга Тракля, який тонко відчував світ і так само тонко, крізь марення і сни, передавав все, що торкалося його зору і душі. Лірика Тракля заглиблює читача у розмитий світ почуттів, в якому практично неможливо зрозуміти, де сон, а де дійсність. Образи, творенні поетом, постають як частина душі ліричного героя, вираження його багатогранного «я». У першу чергу, уваги заслуговує образ сестри, який у творчості Тракля дуже неоднозначний і багатогранний. Все це спонукає здійснити аналіз лірики австрійського поета з погляду теорії К.-Г. Юнга, в концепції якого людське "я" – це клубок індивідуальностей.